

ՍԻՄԵՈՆ ԱՊԱՐԱՆՅՈՒ ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Կ. 2. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

XVI—XVII դարերի հայ մշակույթի հետաքրքրական դեմքերից է բանաստեղծ և մանկավարժ Սիմեոն Ապարանցին: Իր մականունն ստացել է ծննդավայրի՝ Մոկաց նահանգի Սպարկերտ գավառի Ապարանք գյուղի անունից:

Ապարանցին շուրջ երեսուն տարի (1585—1614) մանկավարժական գործունեություն է ծավալել ժամանակի նշանավոր դպրոցներում՝ Մեծոփում, Կարինում և Վանում՝ տալով հայ դպրոցին, մատենագրությանը և գրչության գործին նվիրված աշակերտներ:

Ապարանցու գրական ժառանգության մեջ կարևոր տեղ է գրավում «Շարագրութիւն հոմերական վիպասանութեամբ...» քերթվածը: Նրա այս երկի ինքնագիրը չի պահպանվել: Մաշտոցի անվան Մատենադարանում պահվում է երեք ընդօրինակություն, որոնցից հնագույնը՝ № 6548 գրչագիրն ընդօրինակված է Ապարանցու աշակերտ Անանիայի ձեռքով, բանաստեղծ ուսուցչի ներկայությամբ և, անտարակույս, նրա որոշ հսկողությամբ, Մեծոփի մատենադարանի համար: Դրանով այս ձեռագիրն ստանում է գրեթե հեղինակային ինքնագրի արժեք:

Վիպասանությունն ուշագրավ է թե՛ գրականագիտական և թե՛ բանասիրական առումով: Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում նրա աղբյուրների հարցը:

Ապարանցին իր աշակերտներ Անանիա Նախավկայեցու և Կիրակոս Այրարատեցու խնդրանքով շափածոյի է վերածել մի պատմագիրք, որն իր միջավայրում հայտնի է եղել «Վիպասանութիւն Ղազարու Փարպեցու» անվամբ, բայց իրականում բովանդակում էր Անանունի¹, Ղազար Փարպեցու և Սեբեոսի երկերը:

Բանաստեղծն իր առաջ նպատակ է դրել շարադրել Պահլավունի և Մամիկոնյան տոհմերի պատմությունը: Փանի որ ձեռագրի բովանդակությունը հնարավորություն չէր ընձեռում այդ պատմությունը լիովին ներկայացնել, ուստի նա ստիպված դիմում է նաև ուրիշ աղբյուրների և գրում է (1590 թ.) Վիպասանությունը, որ հետագայում տպագրվել է Վաղարշապատում, մի գրչագիր օրինակի հիման վրա²:

Սիմեոն Ապարանցին իր այս երկում բազմաթիվ կարևոր մատենագիտական ցուցումներ է արել:

¹ Սեբեոսի Պատմությանը կից այս հատվածի մասին բանասիրության մեջ կան տարբեր կարծիքներ: Ոմանք այն համարում են Սեբեոսի Պատմության հարազատ մաս, իսկ ոմանք էլ՝ առանձին երկ: Սույն հորվածում մենք կգործածենք «Անանուն» կամ «Սեբեոսին կից հատված» արտահայտությունները:

² «Սիմէօն Ապարանցու Վիպասանութիւն սակս Պահլաւունեացն զարմի և Մամիկոնեացն սեռի», Վաղարշապատ, 1870, էջ 1—128:

Ղազար Փարպեցու, Սեբեոսի և Անանունի երկերի մեզ հասած հնագույն ձեռագիրը (Մաշտոցի անվան Մատենադարան, № 2639) բանասերների ենթադրությամբ՝ ծագում է Սիմեոն Ապարանցու ձեռագրից: Այս երկու պատճառներով Վիպասանությունը բանասիրության մեջ զգալի հետաքրքրություն է առաջացրել: Ինչպիսի՞ խմբագրությամբ են եղել հիշյալ երկերը բանաստեղծի ձեռագրում կամ ուրիշ ի՞նչ աղբյուրներ է օգտագործել նա Պահլավունի և Մամիկոնյան տոհմերի պատմությունը շարադրելիս: Այս հարցերին տարբեր առիթներով անդրադարձել են բանասերներ Բ. Սարգիսյանը³, Ղ. Ալիշանը⁴, Գր. Տեր-Պողոսյանը⁵, Ն. Ակինյանը⁶, Գ. Աբգարյանը⁷ և ուրիշներ:

Պահլավունի տոհմի պատմությունը շարադրելու համար, Ապարանցին՝ նյութ է քաղել զանազան աղբյուրներից, որոնցից ամենահիմնականը Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունն է: Այսպես, Խորենացուց իմանալով, որ Պահլավունիները սերում են Քետուրածիներին, Ապարանցին իր տեղեկությունները հարստացնելու համար դիմել է նաև աստվածաշնչական ավանդության:

Սիմ. Ապարանցի (6—7)

Այլ ընդ Քետուր զուգաւորեալ
 եւ վեցեքին որդիս ծընեալ,
 Որոց անուանքն են հըռչակեալ՝
 Եմրան, Եկսան, Մաղան ձայնեալ,
 Մաղիանայ միջին կարգեալ,
 Սովէ, Եսրոկ վերջին դասեալ,

Իսկ Եմրանայ զՄաղան սպանեալ
 եւ զԵկսան ևս կեճագրեալ,
 Աբրահամու, որ զայս անեալ,
 Ի յազատէն կասկած տարեալ,
 Մասն ի յընչէն շորիցն տուեալ
 եւ յարեկս կոյս ուղարկեալ:

Սակայն ամբողջ հարցն այն է, որ Քետուրածիների ծննդաբանության մասին Աստվածաշնչի և XVI դարի հայ բանաստեղծի հաղորդածները միմյանցից տարբեր են (համեմատի՛ր Մենդոց, ԻԵ, 1—2 և 5—6): Անկասկած, Ապարանցին օգտվել է մեզ չհասած հնագույն մեկ այլ աղբյուրից, որի հետքերը նկատելի են 1439 թ. «Յայսմաւորքում»։ «Մնանէր (Աբրահամ) ի Կենտուրայ որդիս 2 (6) զԵմրան եւ զԵքսան... եւ սպանեալ Եմրանա զԵքսան... զահի հարեալ Աբրահամու գուցէ եւ զԻսահակ սպանցէ, զկնի մահու նորա տայ նմայ զեղբարցն ինչս եւ արձակէ յարեւելս»⁸:

Պահլավունիների ծննդաբանությունը շարադրելուց հետո, Ապարանցին անցնում է իր ձեռքի տակ եղած ձեռագրին:

Բանաստեղծի մի ցուցումից (էջ 7) պարզվում է, որ իր շարադրանքը մինչ այստեղ կատարել է առանց հետևելու «Վիպասանություն Ղազարու Փարպեցու»

3 Բ. Սարգիսյան, Ազաթանգեղոս և յուր բազմադարյան գաղտնիքն, Վենետիկ, 1890: Նույնի՝ Սիմեոն Ապարանցին և Կեղծ Սեբեոսի առեղծվածը, «Բազմավեպ», 1915, էջ 1—9, 33—39:

4 Ղ. Ալիշան, Հայագատում, Ա, Վենետիկ, 1901:

5 Գր. Տեր-Պողոսյան, Նկատողություններ Փավստոսի պատմության վերաբերյալ. «Հանդես ամսօրյա», 1914, 1916, արտատպված նույն խորագրով, մասն երկրորդ, Վիեննա, 1919:

6 Ն. Ակինյան, Սիմեոն Վ. Ապարանցի, «Հանդես ամսօրյա», 1919, հմմտ. Ն. Ակինյան, Բաղդշի դպրոցը, Վիեննա, 1952:

7 Գ. Աբգարյան, «Սեբեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965:

8 «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին, Մխիթարյանց ի Վիեննա», կազմեց Ղ. Տաշյան, Վիեննա, 1895, էջ 47:

կոչված ձեռագրին: Իսկ թե ինչպիսի մոտեցում է ունեցել բանաստեղծության նյութն ընտրելիս, նա այդ մասին հայանում է հետևյալը.

Եւ ներսէսի թէպէտ վիպեալ⁹,
Բայց իմս նորա ներճակ շնորհալ:
Ոչ ի հեռիէն աստեղծեալ
Եւ ոչ սրբոյ բանէ երկրորդեալ.

Այլ ըզմիջիւրն համբուրեալ,
Որ յաստեղծուն շէ գրեալ,
Իտուն ինչ խօսիւմ ծայրաբաղեալ,
Որ ի նմանէ է մնացեալ: (22)

Այսպիսով, Ապարանցին բռնել է միշին գիրք. ո՛չ հակադրվել է ներսես Շնորհալուն և ո՛չ էլ կրկնել է նրան, այլ հետևելով իր աղբյուրներին, առավելաբար ուշադրություն է դարձրել այն պատմական դեպքերին, որոնք էական են և լրացուցիչ: Թե ինչո՞ւ է նա այդպես վարվել՝ կարելի է կռահել Վիպասանության հետևյալ տողերից:

Եւ մի ի յայսօք ակտանալ,
Ի թիւ մեղացն իմ մերձենալ.
Յընդունելոյն օտարանալ,

Պարզամբասց կարծիս ինչ տալ,
Կամ առ այսու նիւանդանալ.
Խորք է համ'րել գայս շարագրեալ: (22)

Հաստ երևույթին, ժամանակի դպրոցներում գոյություն են ունեցել պատմագրական խմբակցություններ: Սիմեոն Ապարանցին, որին հետևել են իր աշակերտները, ստիպված է եղել այնպիսի ընթացք բռնել, որ «մեղավոր» չճանաչվի, և իր գրական գործը «անընդունելի» չհամարվի՝ որպես պատմագրական ավանդույթներին «խորթ» շարագրանք:

Անանունի բովանդակությունը Ապարանցին շարագրում է իբրև Ղազար Փարպեցու «առաջին ճառից» քաղված նյութ: Այս պատճառով որոշ բանասերներ¹⁰ մոտ առաջ է եկել այն թյուր կարծիքը, թե Սերեոսին կից հատվածը, իբր, կազմում է Ղազար Փարպեցու Հայոց պատմության մաս:

Փարպեցու գործունեության մասին գրելիս, նա հայտնում է Վաղարշապատի հիմնադրման ու նրա երեք անունների մասին, մի տեղեկություն, որը քաղել է Մովսես Խորենացուց (2-րդ, ԿԾ): Սա ևս վկայում է այն մասին, որ բանաստեղծը չի սահմանափակվել իր ձեռագրի տվյալներով:

Պարզված է, որ Սիմեոն Ապարանցու կողմից Ղազար Փարպեցու «առաջին ճառ» համարվածը արդի Անանունն է: Սակայն Արամի պատմությունը և Վահեի մահը արդի Անանունը չունի: Դրանք Սիմեոն Ապարանցու օգտագործած ձեռագրում նույնպես չկային¹¹ և դարձյալ՝ քաղված են Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունից (1-ին, ԺԳ, ԼԱ): Բանաստեղծի հետևյալ մատենագի-

9 Ներսես Շնորհալին Մովսես Խորենացուն հետևելով՝ չափածո շարագրել է Հայկազյանց և Արշակունյաց պատմությունը (տպվ. Տն. ներսեսի Շնորհալույ Հայոց կաթողիկոսի Բանք շափաւ, Վենետիկ, 1928, էջ 537—608):

10 Բ. Սարգիսյան, Աղաթ. և յուր գաղտ., էջ 278: Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Ա, էջ 62—69: Գր. Տեր-Պողոսյանը վկայակոչելով Սիմեոն Ապարանցու հայտնած «առաջին ճառը», կատուցել է մի ամբողջ տեսակետ այն մասին, որ հին դարերում իբր մի ինչ-որ «կեղծարար» հեղինակ հորինել է հատվածը և նրա հեղինակությունը բարձրացնելու համար այն կցել է Ղազար Փարպեցու Պատմությանը, որպես նրա «առաջին ճառ» (տե՛ս Գր. Տեր-Պողոսյան, Նկատողություններ..., մասն երկրորդ, Վիեննա, 1919, էջ 53): Բ. Սարգիսյանը հետագայում իր «կարծիքը փոխեց» («Բազմավէպ», 1915, էջ 33):

11 Հմմտ. Գր. Պողոսյան, Նկատողություններ..., մասն երկրորդ, էջ 56:

տական ցուցմամբ էլ հաստատվում է, որ Անանունի երկում Հայկազյանց շքր-
ջանն ամբողջական չի եղել¹²:

Արդ յառաջինըն կարգ դարձեալ
Իմ Սիմեոնի, որ զայս ողբեալ,

Զի պատմութիւնս է վերջոտեալ
ԸղՀայկազանցն անգիտացեալ: (21)

Ապարանցին նախապես հայտնում է, որ Աբրահամից սերած Պահլավունի
տոհմի պատմութիւնը երևան բերելու համար ինքը դիմելու է այն աղբյուրին,
որով սկսել է իր երկը, այսինքն՝ Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությանը:

Գարձայց յուստէ եղէ սկրսեալ
ԸզՊալհակացըն յայտ բերեալ,
ՅԱբրահամէ շոռաւիղեալ: (24)

Այս ցուցումը վրիպել է Գր. Տեր-Պողոսյանի ուշադրութիւնից, ուստի նա
Ապարանցու տվյալ հատվածի աղբյուր է համարել ո՛չ թե Խորենացուն, այլ
Անանունին¹³:

Այս ոչ ճիշտ պատկերացմանը, անշուշտ, նպաստել է նաև այն հանգա-
մանրը, որ Ապարանցին, բացի Անանունի երկից, մեջընգմեջ օգտագործել է
նաև Խորենացու Պատմութիւնը:

Վերջինիս համաձայն, Արշակը թագավորեցնում է իր եղբորը՝ Վաղարշա-
կին, որի թագավորության սահմաններն Անանունի երկում ավելի որոշակի են
գծված, քան Խորենացու Հայոց պատմութիւնում, այդ պատճառով, Սիմեոն
Ապարանցին հետևել է Անանունին:

Ս. Ագարանցի (27)

Սահման զԱրասփ լեռորն
հատեալ / մինչ յարեւոտս
ծովն ծփեալ / և զհիւսիսով
անդրադարձեալ / մինչ ի
Կովկաս լեռն հասեալ, /
որ յարեւելս կայ ձղեալ /
մինչև ի Մարտ տարածեալ /
և զԿիլիկիէ ի մէջ առեալ, /
զայսքան միշոցս յինքն
ընկալեալ /

Խորենացի (Ա. ք)

Եւ սահմանս հատանէ նմա
զմասն ինչ յարեւտեան
Ասորոց և զՊաղեստին և
զԱսիայ և զամենայն մի-
ջերկրեայս և զԹիտալիայ,
ի ծովէն Պոնտոսի մինչև
ի տեղին՝ ուր Կաւկաս
յարեւտեանն յանգի ծով,
և զԱտրպատական և այլ
որչափ միտք քո և քաշու-
թիւն հատանեն. զի սահ-
մանք քաշաց, ասէ, զէնն
իւրեանց, որքան հատանէ՝
այնքան ունի:

Անանուն¹⁴

Եւ զատուցանէ նմա սահ-
մանս զԱրուստան առ եր-
կրան Տաճկաց և առ եր-
կրան Ասորոց և զԿա-
պուտկեայ առ Կիւղիկեալ
մինչև ցեզր ծովուն մեծի
արեւմտից և ցհիւսիսոյ
կողմանէ ի լեռն մեծ Կով-
կաս, որ ձգի ընդ կողմանս
արեւելից և անցանէ առ
սահմանան առ ամուր աշ-
խարհան Մարաց և հա-
սանէ ի լեռն Զարասպ,
և անցանէ առ նոր Շիրակ
երկրան:

Վիպասանության երեք տողերում (էջ 27 տ. 12-տ. 14) բանաստեղծը
ակնհայտորեն նկատի է ունեցել Խորենացու Պատմության՝ Վաղարշակին վե-
րաբերող գլուխները (2-րդ Գ, 1-ին Ը, Թ): Սակայն Գր. Տեր-Պողոսյանը մի
ծանոթագրությամբ հայտնում է, թե Անանունին և Խորենացուն հաշտեցնելու
համար Ապարանցին իբր Արշակ Փոքրին անվանում է «մերս Վաղարշակ»
այլև «իմաստութեանցն հոգ տարեալ, զՀայկազնիս գրով գտեալ»¹⁵: Բայց կա-

12 Հմմտ. նույն տեղում, էջ 56:

13 Հմմտ. նույն տեղում, էջ 108—113:

14 «Սերեոսի եպիսկոպոսի Պատմութիւն, բաղդատութեամբ ձեռագրաց, հանդերձ առաջա-
րանի եւ ծանօթութեամբք ի ձեռն Ստ. Մալխասեանց» (այսուհետև՝ ՍԵՊ), Երևան, 1939, էջ 9:

15 Գր. Տեր-Պողոսյան, Նկատողութիւններ..., էջ 113, ծ. 1:

տարված համեմատությունները ցույց են տալիս, որ Ապարանցու կողմից Անանունին և Խորենացուն հաշտեցնելու վերաբերյալ Գր. Տեր-Պողոսյանի ենթադրությունը հիմնավոր չէ:

Նախքան Բագարատին հանդիպելը Վաղարշակի՝ արևմուտքում վարած մարտի պատմությունը չկա Խորենացու Հայոց պատմությունում: Այն, որպես լրացուցիչ նյութ, Ապարանցին քաղել է Անանունի երկից:

Ապարանցի (27—28)

Անթիւ զօրացն ամբոխեալ,
Բիրատրացն զթիւն յաղթեալ,
Ի Մըծուեալ¹⁶ արտաքս ելեալ օ
Եւ յարևմուտս ի մարտ դիմեալ:

Անանուն (ՍեՊ, էջ 9)

Եւ յուղարկէ զնա ի Մըծուեալ ընդ յարևմուտս
զարու մեծաւ եւթանասուն հազարաց սպառազի-
նաց և մեծամեծ իշխանաւք նախարարաց հազարաց
բիրատրաց, որում ոչ ոք կարէր զդէմ ունել
պատերազմաւ:

Բագարատի ծագման ու արքունիքի հետ նրա բարեկամանալու վերաբերյալ ավանդությունը տարբեր ձևով են հաղորդում Մովսես Խորենացին և Անանունը: Սիմեոն Ապարանցին, կարծեք, փորձում է աննկատելի դարձնել այդ տարբերությունը¹⁷:

Մորփիլիկեի դեմ Վաղարշակի մղած պատերազմի նկարագրությունը չկա Անանունի երկում: Գր. Տեր-Պողոսյանը խնդրո առարկա հատվածի դիմաց դրել է Անանունից մի նախադասություն, որը սակայն Վաղարշակին չի վերաբերում¹⁸: Ապարանցին այն քաղել է Պատմահորից:

Ապարանցի (28)

Իսկ Վաղարշակ զչոռն ընթացեալ և թշնամեացն պատուհասեալ, արիապէս շահատակեալ զՄորփիլիկեացն սատակեալ, զիշխանութիւն յինքն կորզեալ, զՄակեդոնեան անուն եղծեալ: Եւ այսքանիք ոչ շատացեալ, ալ ի յուրմն ձեռնարկեալ:

Խորենացի (2-րդ Գ-ն)

Ոմն Մորփիլիկեայ...
զրգոի ի պատերազմ ընդ Վաղարշակայ: Բայց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի միոջ բլրով քարագագաթնի... հարեալ աշտէիւք զքացն՝ սատակէին և զզօրսն առաջի արկեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէին... Եւ յայնմհետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ և Մակեդոնացոցն դադարէր զոռն:

Անանուն (ՍեՊ, էջ 10)

Նա կոտորեաց զհսկայսն որ զաւրածողով եղեն թվերայ նորա ի Միջադետա Ասորոց:

Վաղարշակի վերաբերյալ քաղվածները Սիմեոն Ապարանցին արել է և՛ Մովսես Խորենացուց, և՛ Անանունից՝ ամբողջացնելով բազմաշնորհ պետական գործչի նկարագիրը:

16 Սիմեոն Ապարանցու Վիպասանության միջոցով պահպանվել է Հայաստանի երբեմնի մայրաքաղաքի անվան «Մըծուրն» ճիշտ ձևը, որի հիման վրա Գ. Աբգարյանը «Զըզրտում է արել (տե՛ս Գ. Աբգարյան, «Սեբեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, էջ 150):

17 Հմմտ. Ապարանցի, էջ 27—28, ՍեՊ, էջ 9, Խորենացի, 2-րդ, Գ, է, էջ 104—105, 110 (համեմատական հրատարակությունը):

18 Գր. Տեր-Պողոսյան, նկատողություններ..., մասն երկրորդ, էջ 114:

հորենացուց բաղաժ Մորփյուլիկի դեմ Վաղարշակի մղած պատերազմի նկարագրությանը Վիպասանության մեջ անմիջապես հաջորդում է հետևյալը․

Սերունդ ազդին զաճումն առեալ
Մինչ ի Վարդանն պսակեալ:
Զորք հարիւր և հինգ ամ տեալ
ՅԱրտաշիսէ թագն բարձեալ
Ի յայս միջոցս բանս լռեալ: (28)

Գր. Տեր-Պողոսյանն այս տողերից եզրակացնում է, թե Անանունի Պատմության մեջ Արշակունյաց թագավորները թվարկված են եղել մինչև «Վարդան պսակեալը» (Մամիկոնյանը): Նա Ապարանցու տողերը համադրում է Անանունի հայ Արշակունի թագավորների անվանացանկին և անկյունավոր փակագծերի մեջ ավելացնում է այն Արշակունիների անունները, որոնք, իր կարծիքով, եղել են Անանունի երկի Սիմեոն Ապարանցու ձեռագրում¹⁹: Այս առթիվ Գր. Տեր-Պողոսյանը գրում է. «Ապարանցու օրինակում Արշակունիների ցանկը Պապով չէր ընդհատվում, ինչպես արգի Անանունն ունի, այլ շարունակվում էր մինչև Վարդանն պսակեալ»:

Ն. Ակիւնյանի կարծիքով, Արշակունյաց-Պահլավունյաց պատմության Սիմեոն Ապարանցու աղբյուրը միայն Անանունն է²⁰: Սակայն կատարված համեմատություններից պարզվեց, որ Պահլավունիների պատմության Սիմեոն Ապարանցու Վիպասանության աղբյուրը ո՛չ միայն Անանունի երկն է, այլև Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունը և Պահլավունիներին վերաբերող մի շատ երկ պատմություն, որը չի պահպանվել:

Բանաստեղծի հնագույն ձեռագրում Պահլավունիների վերաբերյալ Անանունի երկն ունեցել է այն բովանդակությունը, ինչ որ ունի արդի Անանունը:

Պահլավունիների պատմությունից հետո, Սիմեոն Ապարանցին շարադրել է Մամիկոնյան տոհմի պատմությունը: Վերջինիս ծագումը, որը հորենացուց տարբեր ձևով է հաղորդված, բանաստեղծը, ինչպես ինքը հայտնում է, Անանունի երկից է քաղել և շարադրել (28—30): Մամիկոնյանների հայրենիքի՝ Ճենաստանի, նկարագրության (30—31) Ապարանցու աղբյուրի վերաբերյալ բանասերները տարակարծիք են:

Ըստ Բ. Սարգիսյանի «Ղաղարա Ա. ճառի մեջ արդի Անանունեն ավելի բան չկար Մամիկոնյան քաջերու նկատմամբ... հավանաբար հորենացվո Աջխարհագրության և մասամբ ալ պատմության Բ գիրք, ՁԱ վրա հերյուրած է»²¹: Գր. Տեր-Պողոսյանը մի դեպքում²² կարծիք է հայտնում, թե Ճենաստանի գովքը կրճատված է արդի Անանունի մեջ, հետո թե՛ հորենացու Հայոց պատմության և Անանունի համար ընդհանուր աղբյուր է ծառայել հորենացուն վերագրված Աջխարհացույցը»²³, մի այլ դեպքում²⁴ Սիմեոն Ապարանցու Ճենաս-

19 Նույն տեղում, էջ 115—116:

20 Ն. Ակիւնյան, Բաղեշի դպրոցը, Վիեննա, 1952, էջ 145:

21 Բ. Սարգիսյան, Սիմեոն Ապարանցին և Կեղծ Սեբեոսի առեղծվածը, «Բազմավեպ», 1915, էջ 7:

22 Գր. Տեր-Պողոսյան, նկատողություններ... մասն երկրորդ, Վիեննա, 1919, էջ 59:

23 Նույն տեղում, էջ 73:

24 Նույն տեղում, էջ 119—120:

տանի նկարագրությունը համադրում է Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության երկրորդ գրքի ԶԱ գլուխը:

Ն. Ակիլյանի կարծիքով²⁵, Սիմեոն Ապարանցին օգտվել է Մովսես Խորենացուն ընծայված Աշխարհագրությունից:

Գ. Աբղարյանն այդ կապակցությամբ գրում է. «Սիմեոն Ապարանցու միջոցով պարզվում է նաև, որ «Սեբեոսի Պատմությանը» կից հատվածի սկզբնական բնագրում Մամիկոնյանների զրույցը պարունակել է... նաև Ճենաստանին նվիրված գովքը»²⁶:

Բացի Խորենացու Հայոց պատմությունից, ներբողի հևտքերը տարբեր ավանդություններ գտնում ենք նաև VII դարի և Վարդան Արևելցու «Աշխարհացոյց»-ներում²⁷: Առկա աղբյուրների համեմատական ուսումնասիրությունը համոզում է մեզ, որ Ճենաստանին նվիրված գովքի Սիմեոն Ապարանցու աղբյուրը նրա ունեցած ձեռագիրն է հղել:

Վիպասանության 31—32 էջերում շարադրված է ճենացիների քաջության մի օրինակ, որը քաղված է Ղևոնդի Պատմությունից²⁸: Այս համոզումն ունեն Ղ. Ալիշանը²⁹ և Բ. Սարգիսյանը³⁰, իսկ Ն. Ակիլյանը նույն միտքը հայտնել է ենթադրաբար³¹: Հիշյալ բոլոր բանասերները կարծել են, թե Ղևոնդից քաղողը հղել է Ս. Ապարանցին: Գր. Տեր-Պողոսյանը, սակայն, գտնում է, որ այդ քաղվածքը առկա է հղել Ապարանցու ձեռքին հղած Անանունի մեջ: Նա գրում է. «Սիմեոն Ապարանցու ձեռագրում Անանունի մեջ պատմված էր ճենացիների քաջության մի օրինակը,— և գտնում է, որ հիշյալ դեպքի,— միակ աղբյուրը՝ Ղևոնդի ԺԱ գլուխը որոշ տարբերություն ունի Սիմ. Ապարանցուց. այդ տարբերությունն անշուշտ չէր լինի, եթե վերջինս օգտվեր Ղևոնդի ԺԱ գլխից... Այդ պարագան ցույց է տալիս, որ նախ Անանունի և Ղևոնդի իրենց Պատմության որոշ մասերը միևնույն ավանդության տարբեր վարիանտներից են քաղում և երկրորդ՝ գետի տարբեր անվանակոչությունը այդպիսի վարիանտներից է անցել Ղևոնդին և Անանունին, վերջինիցս էլ Սիմ. Ապարանցուն»³²:

Միակ տարբերությունը, որ նկատի ունի Գր. Տեր-Պողոսյանը, դա դետի անունն է (ըստ Ղևոնդի՝ Բոտիս, իսկ ըստ Ապարանցու՝ Փիսոն): Այս տարբերությունը, մեր կարծիքով, առաջացել է հետևյալ պատճառով: Ճենաստանը մատենագրության մեջ դրախտային երկիր է նկատվել: Թերևս Սիմեոն Ապար-

25 Ն. Ա կ ի ն յ ա ն, Բաղեջի դպրոցը, Վիեննա, 1952, էջ 147:

26 Գ. Ա բ ղ ա ղ յ ա ն, «Սեբեոսի պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, էջ 81:

27 Հմմտ. Ճենաստանի գովքը Մովսես Խորենացու (2-րդ, ԶԱ) և Սիմեոն Ապարանցու («Վիպասանություն», էջ 30—31) մոտ, ինչպես նաև Ճենաստանին վերաբերող մասը VII դարի Աշխարհացոյցում (տե՛ս Ա. Գ. Ա բ ղ ա ղ յ ա ն, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944, էջ 354) և Զինումալիների մասին հատվածը Վարդան Արևելցու Աշխարհացոյցում (Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի, քննական հրատարակություն Հայկ Պէրպլեբանի, Բարիզ, 1960, էջ 53):

28 Հմմտ. «Պատմություն Ղևոնդեայ», դլ. ԺԱ, Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 37—40:

29 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Հայապատում, Ա, էջ 127:

30 Բ. Ս ա ղ ղ յ ա ն, Սիմեոն Ապարանցին և Կեղծ Սեբեոսի առեղծվածը, «Բաղմավեպ», 1915, էջ 7:

31 Ն. Ա կ ի ն յ ա ն, Բաղեջի դպրոցը, Վիեննա, 1952, էջ 147:

32 Գր. Տ եր - Պ ող ո ս յ ա ն, Նկատողություններ..., մասն երկրորդ, Վիեննա, 1919, էջ 61—62, 75—76:

րանցին հաջվի է առել այս հանգամանքը և, բանաստեղծական երևակայության մղումով, Բոտիսը փոխարինել է դրախտային ոսկեբեր Փիսոն գետով:

Գ. Աբգարյանը³³, հաստատելով Գր. Տեր-Պողոսյանին, նույնպես գտնում է, որ Ապարանցու ձեռագրում Անանունի երկը պարունակել է այդ զրույցը: Աբգարյանն իր կարծիքը փաստարկում է Ապարանցու հետևյալ ցուցմամբ.

Ձայս ամենայն մեզ ծանուցեալ
 Եւ զոճ բանին առ այլս փոխեալ:
 ԸղՄարսակէ սկիզբն արարեալ...

Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող Վիպասանության երեք ձեռագրերի լուսանցքներում, զրույցի կողքին հանդիպում է հետևյալ ծանոթագրությունը. «Յայլ պատմագրոց է Մահմեդի բանս»: Վիպասանության 32—33 էջերում Մարսյակի գաղթն է շարադրված: Սրանից հետո, 34—72 էջերում Ապարանցին վերապատմում է Ղազար Փարպեցու Հայոց պատմությունը, անտեսելով՝ Արարատյան դաշտի հոյակապ նկարագրությունը: Արարատյան դաշտը բուսական և կենդանական հարստությամբ բարեվարդ ու ճոխ շէր այնպես, ինչպես պատմիչի օրոք: Այն XVI դարում տխուր պատկեր էր ներկայացնում, որովհետև ամայացել էր կրկնվող ասպատակությունների պատճառով: Այս հանգամանքով թերևս պետք է բացատրել այդ նկարագրության անտեսումը մեր բանաստեղծի կողմից:

Փարպեցու Հայոց պատմության առաջին դրվագի ոտանավոր շարադրանքում ընդմիջարկված է Մովսես հորենացու և Դավիթ Անհաղթի Թեոդոսուպոլսի (Կարինի) վերակառուցման մասին հայտնի ավանդությունը, նկատի է առնված նաև հորենացու Ողբը: Վիպասանության 73—128 էջերում հեղինակը հետևել է Սեբեոսի Պատմությանը, զանց առնելով հԳ գլուխը: Այս գլխի նյութը (դավանաբանական մի նամակ և նիկիական հանգանակը), հակաքաղկեդոնական գրականության արտահայտություն լինելով, VII դարում տեղ է գտել Սեբեոսի Պատմության մեջ: Վիպասանությունը գովելու ժամանակ (1590 թ.) դրանք կորցրել էին իրենց նշանակությունը:

Միմեոն Ապարանցու և իր աղբյուրի՝ Սեբեոսի, հաղորդածները ներսես Տայեցի կաթողիկոսի Վաղարշապատում կատարած կառուցումների մասին ինչ-որ շահով տարբերվում են միմյանցից:

Ապարանցի (128)

Ապա եկեալ ի յԱյրարատ
 Շինեալ գտաճառս Վաղղէտին.
 Զմինն ի վերայ պողոտային՝
 Ըղտեսլեան տեղըն Գրիգորին,
 Զոր դիւարախորն Տըրդատայ
 Ելին ընդ առաջ Լուսաւորին.
 Եւ ըզմիս ևս տեսլեան տեղին,
 Յորմէ գուարբաւնէն յերկր իջին,
 Կընքեալ զանունըն ասանարին
 Զրեշտակապետք ըստ պատշաճին:

Սեբեոս (ՍեՊ, էջ 120)

Յայնմ ժամանակի արկ ի միտս իւր կաթողիկոսն
 Հայոց ներսէս շինել իւր բնականութիւն մերձ առ
 սուրբ եկեղեցեացն, որ ի Վաղարշապատ քաղա-
 քին, ի վերայ անապատին՝ յորում, ասեն, ընդ
 առաջ եղև թագաւորն Տրդատ սրբոյ Գրիգորի:
 Շինեաց անդ և եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր
 զուարթնացն, որոց երեւեալ ի տեսլեան սրբոյն
 Գրիգորի քաղաւորին երկնաւոր զաւրացն:

33 Գ. Աբգարյան, «Սեբեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, էջ 83—84:

Հայ մատենագրության գիտակ թաղ. Ավդալբեգյանը, թեև չի զբաղվել Վիպասանության աղբյուրների քննությամբ, բայց ժամանակին նկատել է, որ ներսես Տայեցու կառուցած «աստվածային պատվին արժանի» տաճարը եթե Սերբոսի մոտ կոչվում է Զվարթնոց, ապա Սիմեոն Ապարանցու ասելով՝ կոչվում էր Հրեշտակապետաց³⁴:

Բանաստեղծի կատարած ընդմիջարկությունները, զանցառումները և ձեռքին եղած ձեռագրից դուրս այլ աղբյուրների դիմելը պետք է բացատրել նրա գրական-ստեղծագործական նպատակներով:

Սիմեոն Ապարանցու Վիպասանության աղբյուրների քննությունը պարզում է, որ հեղինակը, տարբեր սկզբնաղբյուրներից օգտվելով, ոչ միայն ամբողջացրել ու շափածո շարադրել է Պահլավունի և Մամիկոնյան տոհմերի պատմությունը, այլև ցուցաբերել է աղբյուրների օգտագործման ինքնուրույն մոտեցում:

Վիպասանության մեջ երբեմն հանդիպում են անծանոթ այնպիսի նորություններ, որոնց հիման վրա կարելի է ենթադրել, որ Ապարանցին օգտվել է նաև մեզ չհասած սկզբնաղբյուրներից:

Երկում եղած մատենագիտական ցուցումների և նրանում օգտագործված աղբյուրների ուսումնասիրությամբ լուսաբանվում են բանասիրության մեջ Ղազար Փարպեցու, Սերբոսի և Անանունի երկերի բնագրերի հետ կապված որոշ հարցեր:

ИСТОЧНИКИ «ВИПАСАНУТЮНА» СИМЕОНА АПАРАНЦИ

К. О. СУКИАСЯН

Резюме

Анализ источников «Випасанутюна» (т. е. эпического сказания) Симеона Апаранци (XVI—XVII вв.), педагога и поэта, показывает, что автор, пользуясь различными первоисточниками, не только обобщил и в стихотворной форме изложил историю родов Пахлавуни и Мамиконян, но и проявил самостоятельный подход к использованию источников.

В «Випасанутюне» порою встречаются такие не известные до сих пор сведения, на основе которых можно предположить, что Апаранци пользовался также не дошедшими до нас первоисточниками.

Изучение библиографических указаний произведения и примененных в нем источников освещает некоторые вопросы в филологии, связанные с оригиналами трудов Лазаря Парпеци, Себеоса и Анонима.

³⁴ Թ ա դ. Ա վ դ ա լ բ ե գ յ ա ն, Հայագիտական հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 162: